

## A természettudományi felfogás a politikában.

(Befejező közlemény.)

Egészen más szempont alá tartozik annak megítélése, hogy mennyiben volt jogosult Comte bizalma elveinek erejében. E tekintetben csakugyan elérkezett ideje annak is, hogy egy tekintetet vessünk Comte pozitív vallására, mely ezen elvek betetőzését képezi és teljesen elüt minden eddig létezett vallástól, mert csak tudásból állana, s így vallás volna hit nélkül.

E vallás szerint a „világ“, „tér“ és „emberiség“ képében egy új szent háromság alkotja az istenséget. A főszerep azonban a legmagasabb ösmert ténynek, az „emberiség“-nek jut, s így e vallásban az ember foglalja el az eddigi isteneknek a pozitívizmus által üresedésben levőnek nyilvánított trónusát. E „nagy lény“-ből, mint imádat tárgyából, ki vannak zárva a méltatlan emberek, ellenben hozzátartozóknak tekintetnek, s így az istenség alkotó részét képezik a hasznos házi állatok.

Az „emberiség“ jelképes alakja Máriára emlékeztetőleg egy 30 éves nő, ki fiát karjaiban tartja. Szobra a templom szószékének háta megett áll, s arczképe körmenetek alkalmával a zászlókon körülhordoztatik. Ezt a főistent az őrangyalok veszik körül, ezek között pedig az imádat legfőbb tárgya az *anya*, a *hitves* és a *leány*. A vallásos szertartásoknak legfőbb alkatrészét a 9 társadalmi szentség képezi, ez pedig az életnek különböző mozzanataiból áll, melyek különös ünnep tárgyául szolgálnak. Ilyen mozzanatok: a mikor az ifjú bemutatatik a társadalomnak (a bemutatás), a mikor az életbe lép (a belépés), hivatást választ, megházasodik, visszavonúl, meghal, s végül még egy — a mi azonban már nem az ő dolga, hanem helyette a nagy szereppel bíró papság ünnepies ítélettel végez el — a mikor t. i. az „emberiség-isten“-be bekebeleztetik. Ezen szertar-

tásos incorporatio után, az illető hamvai a köztemetőből az „emberiség“ temploma körül elterülő szentelt berekben helyeztetnek el. Az erre méltatlannak ítélt tetemei azonban az elkárhozottak sírmezejébe vitetnek.

Az istentiszteletre méltóknak ítélt emberek sírjai között állanak a templomok, melyeknek tengelye a religio központja, Páris felé lesznek irányozva.

E vallásban az ima az egész élet eszménye, naponként háromszor végzendő, s összesen 2 órát vesz igénybe, a hála, szeretet nyilvánulásán benne az „emberiség“ és ennek méltó képviselői iránt; de esedezést is foglalhat az ima magában, például azért, hogy „gyöngédebbek“, „alázatosabbak“ vagy „bátrabbak“ legyünk. Az eddigi keresztvetést a fejtető megsímogatása fogja helyettesíteni, t. i. a kéznek a fejtetőtől előre a homlokhoz való vonása: ez által „a szeretet, rend és haladás agyi szerveit érintvén.“

E sajátságos vallás önként érthetőleg kizárólagossággal ruháztatik fel, s ép ezért társadalmi berendezéssel a vallás a legszorosabb viszonyban állana. Így a mai világi hatalom a papok kezében volna s kifelé a diplomatiái feladatokat is ők teljesítenék, befelé pedig az egyes ember életének minden mozzanatában segédkeznének. Királyok módjára ők kennék fel az embert, midőn az életbe lépne és halála után a végítélet bírói feladatát közelebb hozván, ők mondanának ítéletet lefolyt élete felett. Ők látnák el szellemi javakkal az emberiséget, még „a szükséges költői termékek előállítását“ is magukra vállalván, habár megengedtetik, hogy e részben a nők és proletárok is kezükre járjanak.“ A nőknek máskülönbén csekély joguk van ezen társadalmi rendben. Nemcsak szavazati joggal nem fognak soha bírni, de még örökösödési joggal sem. A férfiúnak ugyan kötelessége gondoskodni a nőről, de a házasság annyira felbonthatatlan, hogy az egyik fél halála után sem léphet a másik új házasságra. A papság gondoskodik arról is, hogy a legnyomósabb ok nélkül állásán és foglalkozásán senki se változtasson, ellenben a nevelést és a munkát mindenki megkövetelheti a társadalomtól. Hogy aztán ezen a társadalmi rendben holmi forradalmi szellemek esetleg csorbát ne üssenek, bizonyos titokzatossággal vétetik az egész körül. A pozitívizmus ugyanis azt tartja, hogy a sociologia a tudományok hierarchiájában a legmagasabb fokon állván, sok tudás

kell ahhoz, hogy azt valaki tanulmányozhassa. Innen a nagy tömeg teljesen el van zárva a társadalom alkatát tárgyazó kérdéseknek még szóbahozatalától is, hanem csak az alkalmas szellemű férfiaknak egészen szűk köre lesz hívatott ezen kérdésekben eljárni.

Ezek Comte vallásának főbb vonásai. Láthatólag van benne a jó háziállatok képében bálványimádás, egyiptomi papuralom és kaszt-szellem, modern socializmus, sok képzelgés, még több szertartás; de nincs a mi a lelket a föld porából eszmény felé bírná emelni: nincs benne hit. Imádatának tárgya egy igen sok gyarlósággal felruházott véges lény: maga az ingadozó és törekeny ember. Az önimádás ezen dogmája az eredmény után ítélve nem volt alkalmas a hittérítésre, mert formailag ugyan utánzata a katholicismusnak, lényegre nézve azonban messze elmarad minden eddigi vallás mellett. A pantheistikus természetimádás például szintén egy adott és ösmert tényt fogad el legfőbb lénynek, t. i. a bennünket környező természetet, de még ez is a Comte tér-föld-emberiség-istenénél egy sokkal általánosabb jellegű és magasabb rangú fogalom, mely felöleli magába a nagy mindenség tudott vagy sejtett összes tüneményeit s oly termékeny alapgondolat, annyi eszményt felbír karolni, hogy a természeti tüneményeket realistikus alakjaiban imádó egyiptomi valláson kezdve, az eget emberfölötti lényekkel benépesítő görög mythologia magas rangú költészetéig adott anyagot az emberi elmének. Comte vallása azonban bizarr szokatlansága mellett sivár és terméketlen, mert az emberi elme egy mindent megfejtő végok és földi mocsoktól ment eszmény után sovárgó örök vágyának nem tesz eleget, mert mint tudás nem elég hitnek. Hellwaldot például inkább értjük, midőn nyers eredetieskedésében azt állítja, hogy a tudománynak feladata minden eszményt megsemmisíteni s az ideálok hiábavalóságát, semmiségét kimutatni. Feladata bebizonyítani, hogy az istenben való hit, a vallás csak csalás; az erkölcsiség, egyenlőség, szeretet, szabadság, emberi jogok megannyi tévedések és hazugságok; de azért később mégis csak beösméri, hogy mindezen tévedések, bár mindig más és más alakban, de élni fognak, míg az emberiség élni fog. E faragatlan szavak konstatálják legalább a Comte törekvésének lehetlenségét, hogy t. i. kizárólag pozitív, tudományos tudásból eszmények és hit nélkül vallást lehetne csinálni. Arról az ellenmondásról azután feleljen Hellwald, hogy miért kellene a tudománynak üldö-

zőbe vennie a vallásos hitet, a mikor általános beösmérés szerint a kezdő és végokra, a dolgok belső lényegére a tudomány soha sem bír világot vetni és Hellwald szerint is a hit birodalma örökre fen fog állani, a miben egyszersmind az is el van ösmerve, hogy nem is épen olyan bizonyos, miszerint ez a világ merő hazugságokból állana, hiszen akkor a tudás már régen szétrombolta volna. De nincs is kilátás arra, hogy a pozitív tudás egyáltalán kiirthatná a vallásos hitet; sőt azt tartjuk, hogy hovatovább még inkább meg fogja azt szilárdítani; és a mint tudomány nem jöhetett volna egyáltalán létre pusztá feltevésék és hiedelmek nélkül: úgy a valódi tudás egy felől rombol, de másfelől épít a hit birodalmában. Mert való ugyan, hogy főkép a természettudományok a bennünket környező jelenségekből igen sok titkot megfejtettek, a melyek azelőtt vallásos misticizmus homályába voltak burkolva — s ezen az úton az újabbkori kutatás nemcsak a babona, hanem a dogma világában is nagy pusztítást vitt véghez — a ki azonban elfogúlatlanul tekint a tudományosan képzett ember eszmevilágába, kénytelen beösmerni, hogy ép a tudományos kutatás olyan rejtett titkok elé vitte a művelt lelket, annyi fönségét, magasságát és mélységét tárta fel a természetnek, s ez legparányibb alkotásában úgy mint mérhetetlen nagyságában oly végére mehetetlen, hogy csak növekednie kell a tisztelőnek és csodálatnak amaz ösmereetlen sejtett forrás iránt, a honnan e sok szép és nagy jelenségek erednek, a hol ez a sok mély titok bár feltevæsszerű megoldást talál. A képzett ember, egy műveletlen egyénnel téve összehasonlítást, többet tudva, több csodás titkát is ösméri a világnak, melyekhez csak hittel lehet közeledni. Igaza van Spencernek, hogy már csak feltételezése az ösmereetlen végoknak magában foglalja az elősmérését annak, hogy ilyen létezik.

A pusztá tudás természeténél fogva sem helyettesítheti a vallást, már csak azért sem, mivel szerfelett kevés a mit tudunk és tudhatunk ahoz képest, a mi környezetünkben minden lépten-nyomon kérdésként nyomúl élénk, s megfejthetetlen talány. Azért tehát vallás ugyan volt és van kivétel nélkül minden népnél, de a Comte által tervezett és Páris felé tekintő pozitivistá templomokból még egy sem épült meg. Elég bizonyosága ez annak, hogy nem az emberiségen múlik az, miszerint nagy emberek jótéteményeit elfogadjá; hanem az emberek tetteinek és eszméinek nagyságában rejlik azon tulajdonság,

hogy hódítson és mozgásba hozza a nemzeteket. Ha azonban Comte követői úgy hinnék a mesterrel, hogy a fennebb ösmertetett vallás az evolúciónak természetes következménye: akkor is, bár merőben ösmeretlenek olyan fizikai törvények, melyekből e vallás levonható volna, ezen fejlődés olyan terméket hozott létre, a melyet nem akar magéénak elösmerni. Sejthető tehát ebből is, hogy sem az időnek, sem a feltartóztathatatlan törvényeknek, hanem csak egy elmélkedő főnek a gyermeke, a ki háládatlanul árt a szülői tekintélynek.

Visszatérve tehát ezen szakasz kiindulási pontjához t. i. a nagy emberek befolyásának kérdéséhez; a nélkül, hogy e sok ágú problémát ezen elmefuttatás keretében kimeríthetőnek tartanók, azon végkövetkeztetést vonjuk le, hogy nagy társadalmi átalakulások, vagy a haladás követelményei minden valószínűség szerint megtalálják a keresztülvitelre alkalmas férfiakat is, és bár általános történelmi tény a nagy emberek tömjénezése, a mi azt mutatja, hogy a kedvező viszonyokon kívül magában az egyénben kellett laknia a tisztelet okának, némely nagyságok még mégis csak azért váltak ki, mivel a világtörténelmi események túlnyomó részében egy kézbe összpontosított hatalom nélkül bármily tömeg is tehetetlen lett volna. Viszont bármily nagy képesség alkalmas külviszonyok nélkül ösmeretlen mennyiségnek marad. Mindazonáltal a valódi tehetségek létrejövetele, munkássága és a társadalomban uralkodó törvények kényszere között a kapcsolatot felállítani lehetetlenségnek tartjuk. Semmiféle fizikai törvényből nem lehet azt kiolvasni, hogy a maga idején egy Schakespearenak, Byronnak, Rafaelnek, Bethovennek kellett és kellend jönnie, még pedig teremtő elméjük megszabott világával. Hogy a sokat hangoztatott társadalmi szükségesség miként hagy cserben e kérdéseknél: talán legjobban igazolja azon tünemény, hogy az évek hosszú során át az elősorolt tehetségek nagysága folyton csak növekedik, alkotásainak ösmerete az általánossá lett műveltség szükségletévé vált s ezrivel iparkodnak nyomdokukba lépni, a nélkül, hogy a hívatottakat manapság oly igazán megbecsülő társadalom párjukra találja. Ép ily tekintet alá esnek a gyakorlati és tudományos igazság felfedezői, a szellemes csel vagy merészség által diadalokat arató hadvezérek, a nagyszabású államférfiak és mindazok, a kik termékeny gondolat segítségével hol kis körre, hol a népek millióira átalakító hatást gyakorolnak.



Ezen feltevés mellett szól az is, hogy a legüdvösebb eszme is igen sok esetben a kortársak részéről merev ellenzésre talál, s nyomról-nyomra kimutatható, hogy ugyanazon műveltségű és állapotú környezetben miként tesz hódításokat és szerez magának örökéletet. Ha ezen gondolat nem az illető egyén, hanem a társadalom szülte volna: akkor miért feszítette keresztre az embert, míg eszméi előtt később fejet hajtott? Viszont volt eszme, mely hirtelen magával ragadta a hiszékenyeket, s miután káros következményeit megkeserülte a társadalom, örökre letűnt a láthatárról.

Vannak viszont gondolatok, a melyek megtevéen hódító útjakat, ismét elaluszának, s talán évszázadok vagy évezredek múltán egy előkerült papirus göngyölegén, vagy kiásott szoborban feltámadnak és ismét csodálókra találnak az emberek között.

Általában pedig alig volna hihető, hogy a görögök és rómaiak semmiféle hasznát sem tudták volna venni a puskapornak, a könyvnyomtatásnak, a gőz és villany erejének s ha feltaláltattak volna, még igénybe sem veszik vala; másfelől a jövő századok sem fognak semmi olyast feltalálni, a minek a mai kor is hasznát vehetné, miután az evolúció elmélete szerint, a társadalom mindent létrehoz, a mire neki szüksége van.

Ez állításnak ellenkezője még nem zárja ki annak feltevését, hogy a társadalmi szükség csakugyan a legtöbb áldásos gondolatnak szülőanyja és hogy a legszebb eszme sem verhet gyökeret, ha nincsenek meg életéhez a kedvező külső viszonyok. Szóval, a mint nem ösmerünk semmiféle feltétlent e földön, legfelebb képzeletünk alkotásában: épen úgy nem találunk feltétlen igazságra sem. Annyira nem, hogy különböző szempontokból tekintve, ugyanazon dolog ellenmondást is rejthet magában, a nélkül, hogy megszűnnék igaznak lenni. Ezen feltevés bővebb kifejtése messze elvezetne bennünket politikai feladatunktól, de érintenünk kellett álláspontunk igazolására, a midőn a természettudományi iskola hívei minden természeti tüneteményre nézve elfogadják ugyan a viszonylagosság tanát s a belviszonyoknak a külsőkhöz való alkalmazkodásában találják az egész élet problémáját, csak saját elveikre nézve tagadják meg az alaptant s azokat abszolút természettel ruházzák fel. Nem csudálkozhatni ily körülmények között, hogy elveik gyakran a legtheoretikusabb bölcselek és legmerevebb absolutista politikusok felfogásá-

val vágnak össze, mint a hogy például Pulszky Á. Hobbest mutatja be a Bp. Szemlében, nem is a legtökéletesebb, hanem utólérhetetlen politikai módszer képviselőjéül.

Úgy Hobbes, mint a pozitív tanok hirdetői a feltétlenül mindenben érvényesülő örök törvényeket veszik alapkiindulási pontnak. E törvények, a mint azt főként Spencer hangsulyozza, nem tűrnek semmiféle kivételt, tehát oly megmásíthatatlan következetességgel működnek még a társadalmi tüneményekben is, mint a milyen bizonyossággal kiszámítható az elyipsis egyik darabjából a bolygó egész pályája; a miből következik, hogy azon esetben, ha a társadalom törvényeit is ép oly jól ismernők, miként ösmerjük az anyagi világ számos alaptörvényét: akkor azt is meg bírnók mondani, hogy valamely ember életének ezen vagy ama pillanatában mit fog gondolni? mikor milyen népgyűlés fog tartatni? azon minő határozatok hozatnak Krisztus után a negyedik évezredben?

Bármily különösnek tessék, de ha egyszer elfogadtuk a pozitivizmus alapelvét, mely szerint semmi sem történhetett és ezután sem történhetik másként, mint a hogy történt és a mely sorban a dolgok menetét a természetnek kizárólagosan működő törvényei a jövőre nézve előírják: akkor csakis a most vázolt következetességről szólhatni, mert hiszen — úgy állítják — le kellene örökre mondanunk még arról is, hogy a társadalom tudomány tárgyává lehessen, ha az ok és okozat egymásból eredő vaskövetkezetességű törvényeit előre nem látható véletlen vagy szeszélyes emberi akarat össze-vissza kuszálhatná. Ha a tudománynak ösmeretlen, nem is sejhető ilyen tényezőkkel kell számot vetnie, akkor nem lehet benne sem tudás, sem rendszer.

Kétségtelen, hogy itt egy olyan tétellel van dolgunk, mely a társadalmi tudományt illetőleg alapfogalmaink egész világára kihat.

Részünkről szintén azt valljuk, hogy ok nélkül semmi sem történik a nap alatt és minden tünemény, még a szellemieket sem véve ki, ok és okozatok láncolatából ered. Úgy véljük azonban, hogy a nagy tévedés abban a feltevésben rejlik, mintha minden okozatnak kivétel nélkül csak az lehetett volna oka, a mi épen volt, és a tüneményeket előidéző okok oly előre megszabott úton járnának s oly szigorú rendben sorakoznának, hogy ki van zárva, miszerint az egyik a másikkal szerepét felcserélhetné az okozat létre-

hozatalában. Mondjuk, hogy a fedélről lehulló cserépnek feltétlenül épen egy közkatonát kellett agyon sújtania és nem a köztársasági elnököt, kinek a halála miatt bekövetkező elnökválasztásnál egy egész országot feldúló forradalom állott legyen be. Vagy annak a csatában eltévedt golyónak, mely egy nemzetet fosztott meg legtehetségesebb vezérértől, a természet előírt örök törvényei szerint épen egy életet kellett kioltania, a helyett, hogy egy érzéketlen fatörzsben akadt volna fenn. Szóval, a pozitívizmus, Budha és az ezeknek nézeteivel rokon praedestinacio tana nem akar tudni a véletlenről, melyet a fátum képében a görög és római hitvallás maguk az istenek fölé helyezett hatalomnak ösmert el. Holott ez a véletlen egész bizonyossággal létezik és annál nagyobb szerepet játszik, minél több forrásból különböző irányokban kiinduló erők pályájukon sűrű érintkezésbe jutnak egymással, az az épen a társadalomban. Azon kétségbe nem vont igazságból, hogy minden okozatnak van oka, még távolról sem következik, hogy az örök törvények azt is meghatározták volna, hogy az okok felkeressék, a maguk idején fel is találják és a praedestinált helyen és időben létre is hozzák a nekik szánt okozatot; hogy a fedelen esésnek indult cserép megálljon útjában a végre, hogy épen a megmásíthatatlan törvény által neki szánt rangú, korú és gondolkozású egyént üsse agyon. Már pedig így vagyunk az emberi élet túlnyomó túlneményeivel, s a mit sorsnak, szerencsének nevezünk a legtisztább tudás szerint nagy szerepet játszik kivétel nélkül minden ember életében, korántsem ábrándozás, hanem való tény, melyben előírt törvényszerűséget feltételezni is lehetetlen. Lehetetlen, mert a logika is kizárja azon feltevést, hogy az erők, a melyek akár eredtek egy forrásból, akár nem, ha egyszer többféle irányban és különböző célzattokkal útnak indultak — pl. ha a hideg és meleg, éjszakai és déli szelek, víz és tűz, életerő és pusztulás, és ehhez hasonló erők érvényesíteni akarják magukat, egymással való kikerülhetetlen összeütközéseik csak előírt helyen és időben mehetnének végbe. Igenis feltehető, hogy ezen oknak ilyen okozatot kell létesítenie; de az nem következménye sem a természeti törvényeknek, sem a logikának, hogy minden ok kizárólagos bizonyossággal ne volna kiteríthető megsabott pályájáról, s megkésése ne hozná létre épen az ellenkező eredményeket, mint milyennek előidézése természetében áll. Egy példa talán jobban megvilágosíthatja ezen bonyolult és nehéz problémát. Mondjuk, hogy



hamburgi bőrökkel hurezoltatott be a kolera bacillus hazánkba, a minek következtében egy virágzó ország lakosainak tekintélyes része esetleg elpusztúlhatna. Vajjon állítható-e az komolysággal, hogy feltétlenül működő örök törvény írta elő, miszerint ott, a hol ezen állatbőrök voltak, épen élő kolera-bacillusok is legyenek; hogy azok épen ezen bőrökre tapadjanak; hogy egy budapesti kereskedőnek épen Hamburgból kellett épen ilyen bőrt rendelnie és a hamburgi kereskedő nagy raktárából törvény szerint épen azt küldje, melyen bacillus él; hogy ezen bacillusokat szellő útközben a bőrökről le ne kapja, s valamely elem meg ne ölje; de aztán Budapestre érkezve viszont kapja le és épen olyan egyén gyomrába jussón, a kinek szervezete a helyett, hogy megölte volna a bacillust, maga pusztult el miatta; hogy továbbá a hatóság későn és rosszul dezinficiáljon stb. stb. Vajjon, kérjük: van-e olyan logika, mely azt követelné, hogy ezúttal megmásíthatatlan természeti törvény, ember által meg nem változtatható következetességgel idézte elő Magyarország katasztrófáját?! Feltéve, hogy e katasztrófa a hamburgi bőrök behurcolásából eredett. Már pedig itt tisztán természettani tümenényekről van a szó, s még sem tehető fel a bacillus, az ok, és a pusztulás, az okozat között a törvény által előírt sorrend. Mennyivel kevésbé állhat ez a törvény az ember szellemi világára nézve, a vélemények, gondolatok, nemzeti, vallási, egyesületi felfogások, szokások, divatok harcában, millió és millió egymástól mind, mind különböző ember érdekeinek és céljainak egymással való küzdelmében.

Ha azonban már most azt állítanók, hogy a társadalom felett ilyen formán nem uralkodnak törvények: akkor a másik megbocsáthatatlan túlzásba esnének. Közélből tekintve egy nyüzsgő város mozgékony lakosságát, a műveltségnek, foglalkozásnak, érzelmeknek, gondolatoknak oly tarka és változékony raját találjuk, melyben a legnehezebb feladatok közé tartóznék általános természetű vonásokat fedezni fel. Távolabbról tekintve azonban a tarka tömeg egynemű gomolyt mutat, s ezerféle mozgás és szó zűrzavara egyenletes morajjá egyesül. Minél távolabbról tekintjük a földet, annál inkább elenyésznek a különbségek, az egymásra agyarkodó ellentétek, és törnek előtérbe az általános jellegű vonások; mígnem egy szomszéd bolygóról tekintve, földünk is csak olyan planéta, mely minden rajta levővel rabja egy megmásíthatatlan asztronómiai törvénynek. Ha ezen tör-

vény szerint egykor ki kell hűlnie a földnek: természetszerűleg az összes emberiség egész kulturájával sorsát ki nem kerülheti, s a meleggel hagyja ide a földet. Vagy minekutána törvény szerint a sarkokon örökös tél uralkodik: az emberi nem terjedése most is fejet hajt e törvénynek. Így érvényesülnek a természet általános törvényei a társadalomban és minden emberi szervezet berendezésében, életrendében; sőt az anyagiaktól eltekintve, szenvedélyeiben, lélektanában, gondolkozásában oly czikkelyekbe szedhető törvények uralkodnak, melyeket, ha mind nem is ösmerjük, de a többiek létezése folytán őket feltételeznünk kell. A miben részünkről a kételkedéshez bátorságot merítünk, csak az, hogy ezen általános érvényű törvények annyira lefognák és kitöltenék az egész mindenséget, hogy rajtuk kívül a véletlen eshetőségeknek tér és idő egyáltalán nem jutna: szóval, hogy minden ez életben az alvó csecsemőt mosolyra keltő szép álmokig csak úgy történhetett, miként történt eddig, és csak úgy történhetik ezután, miként az ide vetett sorok utolsó vonásáig az örök törvények által előnkbe van írva. A természet törvényei csak azt követelik, hogy valamely jelenségnek így vagy amúgy kell lefolynia, ha t. valamely más zavaró erő közbe nem lép. Ezen zavaró körülmény is — fogadjuk el — csak a maga természetadta törvényei szerint lép fel; de már az, hogy hol és mely erővel ütközék össze, a szélnek eredt kolera bacillus szikla helyett emberi táplálékra szálljon, a leomló fal épen embereket ne vegyen útjába, a jégverés erdő helyett vetésen járjon, stb. stb. mindez nem törvény, hanem véletlen műve s az ó-kor klasszikus népeinek, a kiktől művészetet, irodalmat, jogot tanúltunk, bizonyára meg volt alapos okuk arra is, hogy ezt a fátumot a nagy természetben működő minden erő felett álló hatalmasságnak tartsák, a melynek a czéltudatos istenek is fejet hajtani kénytelenek.

Ha azonban van véletlen, az az a tűneményekben egy oly tényező is, mely nem működik szabályos egyenletességgel és kétségeket kizáró következetességgel; s ha bizonyos, hogy e tényező a tűneményekben érvényesíti magát: akkor az is bizonyos, hogy mindenben feltétlenül érvényesülő törvényekről többé nem szólhatunk.

Spencer erre nézve ekként nyilatkozik: (Social Stat. 55. l.)  
 „Nincs más alternativa: vagy van a társadalomnak törvénye, vagy nincs. Ha nincs: akkor nincs rend, nincs biztonság, nincs rend-

szer tüneményeiben. Ha van: akkor olyan, mint a mindenség más törvényei, — biztos, hajlíthatatlan, mindig aktiv és nincsenek kivételei.“

Azt tartjuk, hogy a metafizikai bölcsekedéseket oly kérlelhetetlenül elítélő természettudományi iskola itt ismét egy, minden tapasztalati alapot nélkülöző s rosszul felállított syllogizmus vermébe bukott. Mert a mily joggal mondható, hogy vagy van, vagy nincs törvény a társadalmi tüneményekben: ép oly joggal állíthatni, hogy némely tüneményekben van, másokban nincs; sőt e mellett még azt is, hogy törvény minden tüneményben van, de kivétel nélkül egy törvény sincs, vagy a mutatkozó kivételek felett is túlsúlyra emelkedő általános érvényű törvény kevés van. Maguk a természettudósok előtt sem ismeretlenek a kivételek által útból kitérített természeti törvények; és a mint az időjárásra nézve bizonyos visszatérő jelenségekből, tegyük fel a bizonyos idő alatt bizonyos számmal következően jelentkező nyugati szelekből, avagy a hold, a föld és nap törvényszerű viszonylataiból megközelítő, tehát épen ezért nem feltétlen bizonyossággal bekövetkező, hanem a kivételeknek tért hagyó törvények állíthatnak fel a meteorológiában; épen így a társadalmi tüneményekben is csak hozzávető megközelítő törvényeket ösmerünk, a mint ezt Mill Stuart Logikájában meggyőző erővel ki is fejtí.

Ezen törvények minél általánosabb jelleggel bírnak és minél nagyobb tömegből meríttetnek, annál több bizonyosságot rejtenek magukban; de szűkebb körben többé nem mint törvény, hanem csak mint véletlen szerepelnek; épen miként az egésztest felőlelő távlatból a földgömb is a tekegolyónál simább felületű szabályos idom; míg közelből hegyeivel-völgyeivel merő ellentéte a szabályos sík felületnek.

Van tehát törvény a társadalomban is; de nem minden tünemény követ törvényt és nem minden törvény feltétlen.

A törvények kérdésével a legszorosabb összefüggésben áll az emberi szabadakarat problémája, a mennyiben pozitivistá felfogás szerint egyáltalán nem juthatnánk végkövetkeztetésekhez akkor sem, ha az eszmék képződése és átalakulása az egyesek akaratától függne és nem volnának egy megmásíthatatlan rendnek alávetve.

E sorok egyáltalán nem tartanak igényt arra, hogy magas böl-

cselmi problémák megoldásául tekintessenek, s így távol áll tőlünk az is, hogy a determinizmus és indeterminizmus annyit és oly mélyen tárgyalt nagy kérdésével behatóan foglalkozzunk. A filozófia nem lévén szakmakörünk, csak annyiban képezheti tárgyalásaink alapját, a mennyiben és a hol a politikával érintkezik s ha mégis bölcséleti elvekkel foglalkozunk, sőt részben fejtegetőleg lépünk fel, mindezt csak azon kényszerűség hatása alatt tesszük, mivel alaposággal nem kezdhetni a politika tudományához a legfőbb alapelvek megállapítása nélkül; ha pedig vannak ilyen elveink, szükségképpen indokolnunk is kell azokat.

Nem érezzük tehát hivatottnak magunkat a determinizmus nagy vitájában bíróképpen lépni fel; de úgy tűnik fel előttünk, hogy a két egymás ellen harczoló iskola közt nem létezik azon éles ellentét, milyennek az fel van tüntetve, s bizonyára elkövetkezik az idő, a mikor a két felfogás között egyetértés jó létre, akként, hogy a pozitivista el fogja ösmerni, miszerint igaza van Kantnak, a mikor az akaratot egészen új cselekvési sor kezdetének tekinti, viszont igazuk van azoknak is, a kik ezen akaratot az ember belső és külső vilá-gából eredő szükségszerű következménynek veszik.

Részünkről nem képzelünk olyan akaratot, mely ne állana az ember indúlatait, hajlamait, meggyőződését alakító okok befolyása alatt, sőt minden valószínűség szerint minden akarat az egyén egész múltjának, sőt elődeinek is, ezer előző véletlen esemény és ezer előző más öntudatos akaratnak a jelen viszonyai által befolyásolt szülötte. De bármiként és bárhonnan eredt, mégis csak el nem tagadható valóság, a mely ha fellép, mint új tényező követel magának szerepet a társadalomban, és mint ilyen, a hol csak jelentkezik, mindennütt új társadalmi tünemények új cselekvési sor szülőanyjává lesz.

Ha ezen elvet elfogadjuk: azon másik fontos kérdés áll elénk, vajjon a társadalmi tudományokban azon alaptényezőket és viszont ezeknek eredetét kutassuk-e, a honnan például egy erős meggyőződéssel bíró férfiúnak önmagához következetes akarata, vagy a mi keveset változtat az akarat lényegén, pillanatnyi felhevülés közreműködése folytán létrejövő akarata eredett, avagy az akaratot úgy, a mint van, fogadjuk el társadalmi faktornak? A felelet bizonyára attól függ, hogy az első módszer kecsegtet-e eredményekkel? Tekintsünk e végre egy gyakorlati példát, s kísértsük meg vajjon a biologia, a

miben Comte hívei még megtűrik a társadalmi ember gondolkozás-módja kulcsának keresését, vagy a lélektan, a mit még Spencer elfogad létező tudománynak, rá tudna-e vezetni például a kis Potter akaratának keletkezésére, a ki tudvalevőleg játszani *akart*, a helyett, hogy a gőzgép csapját nyitogassa s feltalálta miként végezze az ő feladatát maga a gép, ez által nagy mértékben előmozdítván, hogy a gőzerő a világ egész kulturáját átalakító útjára kelhessen. Ugy tartjuk, minden habozás nélkül határozottan állíthatni, hogy sem a világ összes szerves lényének, sem a vad népek szokásainak, sem a biológiának, sem a psychológiának tanulmánya nem fogna rávezetni soha, hogy 100 év múlva egy második kis Potter játzó kedve nem fog-e esetleg a léghajón olyszerű javítást létrehozni, mely új irányt ad az összes társadalmi fejlődésnek. Könnyű tehát belátni, hogy ezen a nyomon a politikában a biztos jövőmondás tudományára sohasem jöhetünk reá. Már pedig a pozitív tan nemcsak jövőmondást, hanem az eseményeket megmásíthatatlanul kormányzó törvények ösmeretének alapján a legapróbb részletekre kiterjedő biztos tudást feltételez, hiszen összeomlanék az egész szerkezet, ha csak egyik oszlopa ösmeretlen volna a tudás előtt. A Potter akaratának létrejöveteléhez tehát a gyermek találékony elméjének, a játszótársak lármájának, a gőzgépnek, a gőzgép mellett való alkalmaztatásának milliókra menő összes előző és az adott pillanatra összeműködő tényezőit következményeivel egyetemben a fizikai törvények ösmeretének alapján kétségtelen bizonyossággal kell tudnia a pozitivistának, hogy tanait megvédelmehesse. Bizony pedig e tudás a nehezebb feladatok közé tartozik, a mi kiviláglik azon körülményből is, mely szerint az emberi elme a három tényező összehatása folytán létrejövő következményeket sem bírja kiszámítani. Miként számíthatná ki tehát annyi ezer tényező összehatásának eredményét, mint a mennyi egy gyermekelmében megvillanó röpke gondolat létrejöveteléhez közreműködött? És ha tírnók is kiszámítani, e célra meg az összes előző tényezőket ösmernünk kellene, a mi pedig emberi elmének ismét nem adatott. Ezen az úton tehát lehetetlen az előrehatolás, ha t. i. minden körülmények között csalhatatlan törvényekről szólunk, a minőt Spencer társadalmi nyugtanában a fennebb idézettek szerint követel. Csalhatatlan törvényekről csak azon esetben szólhatunk, ha először ösmerünk minden tényezőt,



a mely valamely tünemény létrehozatalához közrehat, és másodsor, ha számtani biztossággal kibírjuk számítani az ezen tényezők közreműködéséből származó eredményeket. Mindkettő a társadalmi tudományok terén merőben lehetetlenség, s így bármennyire kívánatos volna, le kell mondanunk a biztos törvény kilátásairól, de egyszersmind arról is, hogy a szerves organismusok és azok élettanából, tehát a kezdő okokból kiindulva a társadalmi tüneményeket megfejtessük.

Felmerül tehát a kérdés: vajjon a társadalmi tudományokkal foglalkozónak felesleges-e ezek szerint a természettudományokkal és ezek között a biológiával foglalkozni?

Egyáltalán nem felesleges, sőt szükséges. Csak azon reménységről kell lemondanunk, hogy kizárólag a természet tanulmányozásából az erkölcsi világot kormányzó törvényeket is kiolvashatjuk, és hogy abszolút érvényű törvényeket a társadalomra nézve egyáltalán valahonnan kibetűzhetnénk.

A társadalomra nézve nem lehet közömbös, hogy az ember meddig él, miben áll szabályos életrendje, minő feltételek között szaporodik stb. stb.; de elbizakodottság volna a hit, hogy ugyanezen tudományos forrás rávezet arra is, hogy ki micsoda nyelvet beszéljen, egész életén át mivel foglalkozzék, minő politikai, művészi, erkölcsi elveket valjon? stb.

„Nincs út — mond Spencer — a társadalom igaz elméletére jönni, *csak* alkotó egyénei természetének vizsgálata által. Az a tény, hogy a tömeg tulajdonságai az őt alkotó részek sajátosságaitól függenek, átlátszik a természetben. Az *erkölcsi erők*, melyekből a társadalmi egyensúly függ, a társadalmi atomokban, az emberben rejlenek és ha érteni akarjuk emez erők természetét és ezen egyensúly törvényeit, az emberi szervezetben kell azt keresni.“

Ez állítással kétségtelenül sok van mondva; de távolról sincs kezünkbe adva a társadalmi jelenségek nyitja. Igen, az emberi szervezetben is található a társadalomra kiható törvényeket; de „csak“ az egyes ember természetének vizsgálatából sohasem alkothatni politikai tudományt. A társadalomnak majdnem összes intézményei: egyletek, a sajtó, iskolák, közigazgatás, közlekedési eszközök, gyár-  
ipar, vámügy, munkadíj s más szocziális, állami és nemzeti kérdé-

sek teljesen különbözök az egyes, tehát a társadalomtól izolált ember életében előforduló tünetenyektől, és a magában álló ember „szervezetét“ a legnagyobb alapossággal kutatva sem jöhetnek reá ezen intézményekre. Más felől azonban ki tagadhatná, hogy az összes társadalom ne gyakorolna sokkal nagyobb hatást az egyesekre, mint megfordítva az egyes gyakorol az egész társadalomra? Valójában a hatás kölcsönös; és a miként csak olyan közös társadalmi intézmények állhatnak fen, a melyek ez egyes ember természetével összhangban állanak: viszont maga a társadalom kétségkívül nagy hatást gyakorolt az ember természetének átalakítására, a míg emberevő állatokból a XIX. század szalon-társasága jöhetett létre. Azon okból tehát, hogy fizikai tünetenyek nem mutatkoznak az etikai jelleggel bíró társadalomban, nem következik, hogy az ember sorsának intézésére nézve nem létező tényezőnek tekintsük.

Vizsgáljunk bármely olyan jelenséget, mely csakis azon körülménynek tulajdonítható, hogy az ember társaságban él: egyet sem fogunk találni, melyre nézve az egyes ember szervezetében megtaláljuk az eligazodást. Ilyen például az a nagy nemzetgazdasági kérdés, hogy milyen arányban áll az emberiség szaporodásához képest a táplálék mennyiségének növekedése? Az egyik iskola szerint az eleség a termő földnek határozott voltánál fogva messze elmarad a népesség szaporodása mellett; így hovatovább drágább lesz a tápszers az emberiség szomorú jövőnek néz elébe. Ellenben a másik fél a közlekedési és más technikai eszközök mai fejlettsége mellett a tápszers tömegesebb és olcsóbb előállítását helyezvén előtérbe, e téren is haladást és az ember sorsának javulását látja. Kétségtelen, hogy ezen probléma a legközelebről érdeklí az emberiséget, de megoldása végett hiában kérnénk tanácsot az egyes ember szervezetétől, a lélektantól vagy biológiától; mert ha az utóbbi meg is mondja, miszerint az ember táplálkozik és szaporodik: a Malthus-féle népesedési elméletre, a földjáradéktanra, a tőke és munka viszonyára és száz ehez hasonló szociális kérdésre nézve a társadalom egészének, a belőle eredő összjelenségeknek vizsgálata nélkül a legkisebb tájékozást sem nyerhetnénk. Az ajánlott természettudományi alapon, a fizikai törvények keretében maradvá, a társadalmi betegségeket sem ösmerhetnők fel, annál kevésbbé találhatnánk ellenük orvosszert.

Minő methodus követendő tehát a társadalmi tudományokban?

Feletünk reá: a dedukciónak alapos indukcióval támogatott módszere.

Ezen alapelvre nézve tulajdonképpen, ha nem is magukkal a természettudósokkal, de a társadalmi tudományokkal a pozitív irányú bölcselőkkel meg volna az egyetértés. Semmi sem világosabb mint az a tény, hogy pusztán indukció útján lehetetlenség tudományosan előrehatolni, elszórt, összefüggés nélküli észleletek nem alkothatnak tudományt és a mikor valamit észlelni kezdünk, már előzetesen valamely hypothezis vezet bűvárkodásunkat, a mely légből kapott feltevésünket a szerzett tapasztalatok vagy megerősítik, vagy eloszlatják „Mindig igaz marad — mond Spencer (Prison-ethics) — hogy tekintsünk a compassra, hogy meghatározzuk, hogy merre menjünk, különben kénytelenek volnánk vándorolva keresgélteni talán az ellenkező irányban kutatva, hogy célhoz érjünk. Már maga a kiindulás valami feltevésessel veszi kezdetét; „a ki az igazságot keresi — mond Müller Miksa nyelvtudományi felolvasásaiban — épen úgy van szüksége a képzelem szövétnekére, mint a tanulmány lámpájára. Kepler élt mind a kettővel, sőt mi több, ő a *hit* csillaga által vezettette magát a homályból a világosságba.“ Copernicus megvallja, hogy nem megfigyelés vagy elemzés útján jutott felfedezéseihez, hanem *érezte* a Ptolemaeus-féle rendszerben az arányosság hiányát, s eszméit egy görög bölcsész keltette fel. Dalton atom-tana — miként Flint felemlíti — csak a hindu Kanada és a görög Democrit által felállított hypothezis tovább fejlesztése. Darwin átalakulási elmélete visszavihető Anaximanderre és Empidoclesre. Eleve felállított tétel nélkül nem kezdhetni tehát vizsgálódáshoz, s ha a feltevés a tényekkel való összehasonlításban hamisnak bizonyult, új feltevés után kutatunk, s miként Aristoteles mondja: „a művészet azután kezdődik, a mikor a tapasztalatok nagy számából egy általános fogalom alkottatik, mely a hasonló eseteket magában foglalja.“ Itt tehát a sokat magasztalt indukció kezdődik, de úgy, hogy megközelítő számításokat teszünk és ismét csak hypotheziseket állítunk fel. Hogy azonban mily mértékben tévedhetünk az indukcióval a legkézzelfoghatóbb tényekből indulva is ki, eléggé mutatja a görög bölcsélet, mely például azon tapasztalati tényből, hogy az iszap a víz aljára ülepszik, a víz a levegőből lehull és a tűz fölfelé tör, azt következtette, hogy a világrendben legalól fekszik a föld, rajta a víz, felette

a levegő és a legmagasabb régiókban az égi testek alakjában a tűz. Így a nehézkedés fizikai törvényéből azt olvasták ki, hogy a föld, tenger, a kék ég és fénylő csillagok természetes sajátságuknál fogva helyezkedtek el az általuk hamisan látott sorrendben. Nem áll tehát az, hogy a mit a tapasztalatok alapján következtetünk — már pedig a tapasztalat magában semmitérő, ha következtetés útján törvényre nem vezet — lényegében! különböznék valamit a teoriától, hypothezistól, sőt magától a hittől. Lényegében saját lelki működésünk által alkotott feltevés mindenik és ahoz képest valószínű vagy valószínűtlen feltevés, minél több tapasztalati tény támogatja azokat és más tapasztalati tények pedig nem mondanak ellene. Kézzelel foghatólag bebizonyítható, hogy a pozitív bölcselek által használt fogalmak és csalhatatlanoknak vélt törvények ép oly absztrakt jellegűek, mint a metafizika legmerészebb feltevései. Tudás és hit, hypothezis és tapasztalati törvény között megvonni a határvonalat majdnem lehetetlen, mert lényegileg a kettő egy. Különbséget nem is tehetünk közöttük csupán az egyiket vagy másikat többé-kevésbé támogató tények száma szerint. A legszélesebb körből vett és a legtöbb adattal támogatott hypothezist a legerősebb igazságnak tartjuk, viszont az olyan feltevést, melyet tapasztalati tényekkel nem bírunk igazolni, a hit világába sorozunk. A törvény, melyet a jelenségekre nézve felállítunk, merő abstrakció, s nem egyéb mint az ismétlődő tüneményekből levont következtetés azok állandóságára. Számos idézettel igazolhatnók, hogy maguk a pozitív bölcselek is az egész tudományt absztrakt jellegűnek tartják, s a fennebb mondotakkal egyetértenek. A különbség szerintük is csak fokozati, t. i. ők nagyobb súlyt fektetnek a tapasztalatra. De azért a pozitív fel fogáson kívül minden más bölcselet szerintük képzelődés, mert az utóbbiak nem alapúlnak megfigyelésen.

Láthatólag inkább csak a pozitívnek tartott elméleti következtetésekhez fűzött elbizakodottság okoz e részben differenciákat, mert hiszen manapság teljességgel nem jöhet tudomány számba az olyan elmélet, a melyet megfigyelés nem támogat. Önkényesen alkotott elvekből levont merész dedukciókban ma már senki sem bíz. Csak a múltból, jelenből és minden más tudomány eddigi vívmányaiból merített, legtöbb és leglelkiösmeretesebb megfigyelés által legderekasabban támogatott elv számíthat csupán komoly hitelre, s

alkothat valóban tudományos meggyőződést. A különbség épen abban van, hogy azt a megfigyelést, melyet a pozitivista csak az egyes ember fizikai vizsgálatára szorít, nem tarthatni kielégítőnek, hanem szükséges az atomokon kívül kiterjeszteni a megfigyelést ép úgy az egészre, a társadalom összjelenségeire is, mert csak akkor jöhetünk igazában reá, hogy a társadalom nemcsak fizikai, hanem etikai alkotás; a természettani törvények pedig az erkölcsi törvények tekintetbe vétele nélkül a legnagyobb egyoldalúságra vezetnek és sohasem fejtik meg az embervilágban előforduló tünetenyeket.

Összefoglalva most már az elmondottakat, azt tartjuk, hogy a társadalom befolyása alatt áll ugyan a természeti törvényeknek is, de mint erkölcsi alkotás nem azonosítható a természet többi szerves lényével, mivel szerkezete és intézményei amazoktól teljesen eltérők, s az ember szellemi munkásságát pedig még eddig nem sikerült a fizikai törvényekkel kapcsolatba hozni. Ép így nem állhatnak meg a társadalomra nézve a különböző fejlődési elméletek, még pedig Spencer egyesülési és elkülönülési elmélete azért nem, mert az ember szellemi életére nézve semmit sem magyaráz meg, más részt az anyagi világban is egyenlő kísérője a fejlődésnek és visszaesésnek egyaránt; a Comte vallásos evolutiója azért nem, mivel a vallás magában nem öleli fel az ember egész szellemi világát; a Comte által felállított fokozatok ugyanazon egy társadalomban és azonagy emberben nem zárják ki egymást és nem képezhetnek örök törvényt, mert még Comte szerint is a vakhit, istentisztelet, metafizika és pozitív tudás különböző korszakai átugorhatók. Részleges igazság rejlik úgy ezen, mint a művelődés fokozatait érdeklőleg a többi hozzá hasonló történelem-bölcséleti feltevésekben, de egyik sem abszolút érvényű és a fejlődés törvényének nem fogadható el; sőt bizonyítékai annak, hogy megmásíthatatlan, előre kiírt pályán örök törvények szerint az emberiség szellemi fejlődése nem halad. A mint azonban nem bizonyítható be az evolúció, még kevésbé állhatnak meg a belőle kivont jövendőlések. Comte A.-nak papi uralom alá helyezett merev állama, lelkiösmereti és gondolatszabadság nélkül, szigorú kasztszellemmel, Spencer korlátlan egyéni szabadságban, törvény és kormány nélkül élő társadalmával merő ellentétben áll; a



valódi cselekvési szabadságnak, a haladás alapjának mind a kettő megsemmisítésére törvén, mindkettő megvalósíthatatlan és a modern állami fejlődés, mely erős nemzeti állam mellett széleskörű egyéni szabadságot követel, tényleg ép oly kevéssé igazolja a pozitív dogmákat, mint a hogy még Comte emberimádó vallásának sem alakult felekezete. A társadalom a természet határai között a gondolatok és eszmények vezetése és uralma alatt áll, s a hit nem ellensége a tudásnak, hanem az ember szellemi világának kiegészítő része, a szellemi élet kikerülhetetlen követelménye. A mint az életrevaló eszme, üdvös találmány, messzelátó ész, a kedélyt vagy elmét lebilincselő genialitás tette kelti az embert és átalakítja a társadalmat, ép úgy befolyással vannak sorsunkra a nagy emberek és a minden egyes lényben nyilatkozó akarat. Miután a szellemi világ működése a fizikai törvényekkel egyenes összeköttetésbe nem hozható, s maga a társadalom ép úgy hat az egyesre, mint viszont nem elégséges az ember és a természet törvényeinek vizsgálata, hanem szükséges összjelenségeiben is megfigyelés alá venni a társadalmat s dedukcióinknak az emberiség múltjában, jelenében, a tudomány minden vívmányaiban keresni támaszt, hogy bár megközelítő törvényeit felállíthassuk a társadalomnak.

BÉKÉSY KÁROLY.